

JADID ADABIYOTIDA ARABCHA O‘ZLASHMA SO‘ZLAR TADQIQI**Xoshimova MahliyoXon**

FarDU 1-bosqich magistranti

Amonov Muxtorjon Umarovich

Tilshunoslik kafedrası dotsenti, filologiya

fanlari bo‘yicha (PhD) falsafa doktori.

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadid adabiyotida arabcha o‘zlashma so‘zlarning o‘rni, ularning semantik va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Jadidlar ijodida arabcha so‘zlarning keng qo‘llanishi islomiy ta’sir, ilmiy va falsafiy terminologiya hamda lingvistik o‘zgarish jarayoni bilan bog‘liq. Shuningdek, maqolada arabcha o‘zlashma so‘zlarning ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy-ta’limiy va badiiy asarlardagi vazifalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari jadid adabiyotining tilshunoslik jihatidan ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Jadid adabiyoti, arabcha o‘zlashma so‘zlar, semantika, stilistika, ilmiy terminologiya, islomiy ta’sir, ijtimoiy-siyosiy atamalar, ma’naviy-ma’rifiy til, badiiy uslub.

Kirish

Jadid adabiyoti XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida paydo bo‘lgan va islomiy ruhdagi ijodiy harakat sifatida shakllangan. Bu adabiy harakatning asosiy vakillari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Ibrat kabi ma’rifatparvar ziyolilar edi. Ularning ijodida arabcha o‘zlashma so‘zlar muhim o‘rin tutadi, chunki bu davr adabiyoti asosan islomiy, falsafiy va ilmiy atamalarni o‘z ichiga olgan holda rivojlangan. Ushbu maqolada jadid adabiyotida uchraydigan arabcha o‘zlashma so‘zlarning lug‘aviy, semantik va stilistik jihatlari tahlil qilinadi.

1. Arabcha o‘zlashma so‘zlarning jadid adabiyotidagi o‘rni

Jadid adabiyotida arabcha so‘zlarning keng qo‘llanilishi uch omil bilan bog‘liq:

1. Islomiy va diniy ta'sir – Arab tili Qur'on, hadis va fiqh ilmining asosiy tili bo'lganligi sababli, islomiy tushunchalarni ifodalash uchun ko'plab arabcha atamalar ishlatilgan. Masalan, adab, axloq, ilm, ta'lim, tarbiya kabi so'zlar aynan jadid adabiyoti doirasida keng qo'llangan.

2. Ilmiy va falsafiy terminologiya – jadidlar G'arb va Sharq falsafasini o'zaro uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Shu sababli, mantiq, falsafa, hikmat, ijtimoiy, iqtisod, madaniyat kabi so'zlar ularning asarlarida tez-tez uchraydi.

3. Lingvistik o'zgarish va moslashuv jarayoni – arabcha so'zlarning ayrimlari turkiy va forsiy ta'sir bilan o'zbek tilida o'zgargan shaklda qo'llangan. Masalan, maorif (arab. ma'rifa – bilish), maktab (arab. maktab – yozish joyi), millat (arab. millah – xalq, din) kabi so'zlar jadidlarning adabiy-badiiy asarlarida uchraydi.

2. Jadid adabiyotidagi arabcha so'zlarning semantik xususiyatlari.

Jadid asarlarida arabcha o'zlashma so'zlar semantik jihatdan uch asosiy guruhga bo'linadi:

1. Ma'rifat va ta'limga oid so'zlar: ta'lim, tarbiya, madrasa, muallim, adab, axloq, qalam, daftar, kitob, o'qimoq kabilar.

2. Ijtimoiy va siyosiy tushunchalarni ifodalovchi so'zlar: hizb (partiya), hurriyat (erkinlik), istiqlol (mustaqillik), inqilob (inqilob), maslak (maqsad, yo'nalish), idora (boshqaruv).

3. Diniy va axloqiy tushunchalar bilan bog'liq so'zlar: taqvo (xudojo'ylik), adolat (haqqoniylik), shariat (islom qonunlari), halol (toza, ruxsat berilgan), harom (man etilgan), iymon (e'tiqod).

3. Jadid adabiyotida arabcha so'zlarning stilistik jihatlari.

Jadidlar o'z asarlarida arabcha so'zlarni turli uslubiy vositalar bilan uyg'unlashtirgan. Ularning asarlarida arabcha o'zlashma so'zlar quyidagi maqsadlarda ishlatilgan:

Falsafiy va ta'limiy ma'ruzalar – Abdurauf Fitratning "Rahbari najot" va "Hind ixtiloti" asarlarida millat, istiqlol, maorif, adolat kabi so'zlar keng ishlatilgan.

Nasriy asarlarda ma'naviy-axloqiy ta'sir kuchini oshirish – Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlarida taqdir, qismat, sharaf, qanoat kabi so'zlar xarakterni ochishda muhim rol o'ynaydi.

She'riyatda hissiy va badiiy ta'sirni oshirish – Cho'lpon she'riyatida hijron, g'am, muhabbat, iymon kabi so'zlar obrazli ifodalarni kuchaytirgan.

Xulosa

Jadid adabiyotida arabcha o'zlashma so'zlarning roli beqiyosdir. Ular nafaqat islomiy va ilmiy tushunchalarni ifodalashga xizmat qilgan, balki ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning asosiy vositasi ham bo'lgan. Jadid adabiyoti tilida arabcha so'zlarning mohirona ishlatilishi bu harakatning ilmiy va badiiy jihatdan yuksak saviyaga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu so'zlar bugungi o'zbek adabiy tilida ham o'z o'rnini saqlab qolgan bo'lib, madaniy merosimizning ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurauf Fitrat. Rahbari najot. — Toshkent: “Turon” nashriyoti, 1923.
2. Abdurauf Fitrat. Hind ixtiloti. — Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
3. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.
4. Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.
5. Abdulhamid Cho'lpon. Kecha va kunduz. — Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1938.
6. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. — Toshkent: “Fan” nashriyoti, 1997.
7. Ismatullaev U. O'zbek tilida arabcha so'zlarning o'zlashuvi. — Toshkent: Fan, 1985.
8. Qayumov A. Jadid adabiyoti. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2000.
9. Karimov Sh. O'zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2004.
10. Usmonov Q. Jadidchilik harakati va uning adabiy-tarixiy ahamiyati. — Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi, 1999.

11. Rustamov H. O‘zbek tilining arabcha va forsha so‘zlar izohi. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, 2001.
12. Vohidov Sh. O‘zbek adabiy tili tarixi. — Toshkent: Fan, 1994.